

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи

Дипломна робота

магістра

з теми: “Особливості формування моральних знань у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку”

Виконала студентка спеціальності

016 Спеціальна освіта.

Олігофренопедагогіка.

Погоріла Ольга Миколаївна

Науковий керівник:

Грубляк В.В., кандидат медичних наук,

доцент кафедри психолого-медико-

педагогічних основ корекційної роботи

Рецензент:

Левицький В.Е., кандидат педагогічних

наук, доцент кафедри логопедії та

спеціальних методик

Кам'янець-Подільський – 2018 року

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ.....	
1.1.Характеристика морального розвитку та морального виховання дітей.....	9
1.2.Особливості морального виховання молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.....	20
1.3.Залежність розвитку моральних знань в учнів з порушеннями інтелектуального розвитку від рівня сформованості їх емоційного та поведінкового компонентів.....	30
Висновок до 1 розділу.....	37
РОЗДІЛ 2. ВИВЧЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНОСТІ МОРАЛЬНИХ ЗНАНЬ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ.....	
2.1.Обґрунтування методики вивчення рівня сформованості моральних знань у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.....	40
2.2.Аналіз рівня прояву моральних знань у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.....	47
Висновок до 2 розділу.....	51
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЗНАНЬ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ.....	
3.1.Корекція моральних знань у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку під час уроків читання.....	54

3.2.Корекція моральних знань молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку у позакласній виховній роботі.....	62
Висновок до 3 розділу.....	73
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	81
ДОДАТКИ.....	88
ДОДАТОК А. Заняття, на яких використовується бесіда за змістом спеціально складених оповідань відповідно характеристики морального терміну.....	88

ВСТУП

Актуальність теми. Особистісно орієнтована гуманістична концепція виховання вимагає істотного перегляду принципів програмування основних виховних завдань. Сьогодні, слід сформулювати соціально-педагогічну суть проблеми відповідно до ринкової конкуренції та зсуву вектора ціннісних орієнтацій у дітей і молоді. Саме такий перегляд виховних орієнтирів допоможе зберегти кращі моральні якості підростаючої людини, допомогти їй успішно соціалізуватися у швидко мінливому світі.

Впровадження у виховний процес концептуальних засад громадянського та національного виховання, дає змогу демократизувати та гуманізувати національну школу, що зумовлює актуальність проблеми морального виховання учнів. Саме школа покликана сформувати особистість майбутнього громадянина, готового співвідносити цінності та ідеали суспільства. Нові соціальні реалії вимагають якісно перероблених дослідницьких підходів до проблеми морального виховання особистості, як провідної її становлення.

Інтелектуальний компонент морального розвитку є провідним при розвитку моральної вихованості, а саме без знань змістових основ моральної вихованості не можливо досягнути результатів, як проміжних, так і кінцевих, ні у плануванні, ні при керуванні процесом виховання. Під результатами виховного процесу розуміється досягнутий особистістю або колективом рівень вихованості. О. Вержиховська зазначає на тому, що основний показник морального розвитку – це моральна вихованість, яка є стрижневим утворенням особистості учня, яке будучи доведене до необхідного рівня стає фундаментом для розвитку усіх його сторін [12].

І. Бех, Л. Божович, Л. Волченко, Г. Гумницький, Ю. Ковальчук, І. Мар'єнко, С. Максименко, С. Якобсон розкривають теоретичні аспекти проблеми морального розвитку дитини у загальній психології та педагогіці, зокрема звертають увагу на розгляд питань щодо сутності, механізмів, складових морального становлення особистості. Але мало хто із них об'єднує

ці складові або дає обґрунтовану їх характеристику.

У корекційній педагогіці проблема розвитку дитини у процесі морального виховання і в теоретичному, і в практичному планах розроблена меншою мірою. В працях Л. Виготського, В. Воронкова, Г. Дульнєва, І. Єременка, В. Синьова, а також Л. Белкіна, Н. Буфєтова, О. Вержиховської, О. Гаврилова, О. Михайлова, Н. Солодова розглядають загальні питання психологічних і педагогічних аспектів проблеми щодо дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, передусім: інтелектуального компоненту морального розвитку.

Ряд досліджень у галузі спеціальної психології і педагогіки [9; 10; 12; 16; 18; 26; 30; 55; 61; 65; 66 та ін.] засвідчують, що правильно побудована система корекційно-виховної роботи з дітьми з порушеннями інтелектуального розвитку забезпечує помітний розвивально-компенсаторний ефект у всіх психічних процесах дитини. Незважаючи на значні порушення емоційно-вольової та інтелектуальної сфери у них зберігається відносно високі потенційні можливості розвитку певних моральних знань, умінь, навичок, мотивів, поведінки, тощо. При цьому автори відзначають суттєвий вплив морального виховання на загальний розвиток даної категорії дітей і пропонують систему заходів, які рекомендують проводити у спеціальних школах, реабілітаційних центрах з метою підвищення рівня моральної вихованості. Отже, підтверджується положення А. Ватажина, М. Кузьмицька, Т. Пороцька, Б. Пузанов, про можливість морального виховання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. На їх думку, у даної категорії дітей можливо сформувавши моральні знання, мотиви моральної поведінки, моральну вихованість.

Моральна вихованість найбільш інтенсивно формується у молодших школярів. Саме молодший шкільний вік – це фундамент для розвитку та становлення особистісних характеристик у дітей, а саме: моральних норм, якостей, почуттів і мотивів поведінки в цілому (І. Божович, А. Запорожець, Д. Ельконін), що підтверджує актуальність вибраного нами напрямку

дослідження.

Однак, незважаючи на значущість проблеми морального розвитку молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку та проведені дослідження, це питання й досі залишається недостатньо вирішеним. Особливо відносно кожного компоненту морального розвитку (змістового, емоційно-мотиваційного, дійового). Що і зумовило вибір теми дипломної роботи магістра “Особливості формування моральних знань у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку”.

Мета дослідження полягає у з’ясуванні теоретичних основ морального розвитку та виховання молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку, дослідженні практичного аспекту розвитку та корекції моральних знань у них.

Об’єкт дослідження – моральне виховання молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.

Предмет дослідження – педагогічне забезпечення формування моральних знань у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.

Гіпотеза дослідження: з’ясування динаміки та особливостей прояву змістового компоненту моральної вихованості дасть нам змогу надалі правильно організувати навчально-виховний та корекційний процеси морального становлення особистості молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку, а також підвищити рівень її моральної вихованості.

Завдання дослідження:

1. З’ясувати теоретико-практичні основи морального розвитку та виховання молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.

2. Вивчити рівень сформованості моральних знань у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.

3. Розробити педагогічне забезпечення формування моральних знань у

молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.

Методи дослідження: аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури; аналіз шкільної документації; вивчення педагогічного досвіду; спостереження за виховним процесом; аналіз продуктів діяльності учнів, аналіз методики і практичних матеріалів, емпірична обробка отриманих даних.

Теоретична значущість дипломної роботи магістра полягає у тому, що виявлено змістові основи моральної вихованості та морального розвитку молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку, показана залежність розвитку змістового компонента моральної вихованості від емоційного та дійового, дана характеристика прояву інтелектуального компонента моральної вихованості у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.

Практичне значення дипломної роботи магістра полягає у тому, що досліджено рівень сформованості моральних знань у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку, виявлено ефективні методи розвитку та корекції змістового компонента моральної вихованості у даної категорії дітей. Результати дослідження можуть враховуватися при створенні виховних програм, посібників з виховної роботи, а також вихователями та корекційними педагогами у навчально-виховному процесі спеціальної загальноосвітньої школи.

Експериментальна база: КЗ “Кілійська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат I-II ступенів”.

Дипломна робота виконана на замовлення Кілійської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернат I-II ст.

Апробація роботи здійснювалася на студентській науково-практичній конференції у Кам’янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка і представлена у науковій статті на тему “Особливості формування моральних знань у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку” у збірнику наукових праць студентів та

магістрантів факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології / за ред. Н.С. Гаврилової. – Вип. 11. – Час. 1. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори – 2006», 2018. – 268 с. – С. 135- 139.

Структура роботи: вступ, три розділи, загальні висновки, список використаних джерел, додатки.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Дослідження теоретичних та практичних особливостей формування моральних знань у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку дозволило зробити наступні висновки.

Виховання – це процес цілеспрямованого систематичного формування особистості. Завдяки вихованню відбувається передача і засвоєння досвіду старших поколінь, формування свідомості, розвиток почуттів і вироблення навичок поведінки в школярів. Головним результатом виховного процесу – є формування гармонійно розвинутої, суспільно активної особистості.

Моральне виховання – це вивчення теоретичних основ моралі, формування у дітей моральних уявлень і понять, організація досвіду їхньої моральної поведінки і діяльності, які відповідають вимогам моралі нашого суспільства. Найбільш загальним показником моральної вихованості особистості є її моральні якості, які є основою її моральної поведінки. Моральні якості інтегрують найважливіші показники морального розвитку: інтелектуальний (змістовий), емоційний (мотиваційний), поведінковий (дійовий). Їх формування можливе на основі становлення відповідних компонентів морального розвитку за етапами: засвоєння знань про норми моралі, стимулювання і закріплення позитивного ставлення до їх дотримання, організація досвіду моральної поведінки.

Психічний, а відповідно моральний розвиток, є загальним, як для дитини з типовим розвитком так і з порушеннями інтелектуального розвитку. Діти з порушеннями інтелектуального розвитку здатні до культурного зростання, хоча їх культурна відсталість – це наслідок своєрідності їх розвитку.

Моральне виховання молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку є одним із складових виховного процесу, метою якого є формування системи поглядів та уявлень, норм та оцінок, рис характеру, навичок та звичок, що регулюють їх поведінку відповідно до суспільного оточення. При вихованні дітей з порушеннями інтелектуального

розвитку слід враховувати етіологічні шкідливі особливості та соціальні можливості формування складових становлення вихованості (свідомості, почуттів, поведінки, якостей).

Морально розвинена особистість – це особистість, що засвоїла загальнолюдські й гуманістичні цінності, має громадянську позицію, здатна вибрати моральні форми самореалізації й самовираження, підготовлена до творчої діяльності, реалізовує потреби в особистій і суспільно корисній діяльності, відповідальна за виконання взятих на себе зобов'язань.

Найбільш загальним показником моральної вихованості особистості є її моральні якості, які є основою її моральної поведінки. Моральні якості інтегрують найважливіші показники морального розвитку: інтелектуальний (змістовий), емоційний (мотиваційний), поведінковий (дійовий). Їх формування можливе на основі становлення відповідних компонентів морального розвитку за етапами: засвоєння знань про норми моралі, стимулювання і закріплення позитивного ставлення до їх дотримання, організація досвіду моральної поведінки.

В основу моральної вихованості молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку покладають три компоненти (опанування школярами знаннями про норми моралі, формування у них стійкого позитивного ставлення до них, організація досвіду моральної поведінки), головним із них виступають: знання, їх осмислення та усвідомлення.

Емоційна сфера молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку характеризується незрілістю. Діти схильні до недостатньо диференційованих, позбавлених відтінків емоцій. Слабкість інтелектуальної регуляції емоцій виявляється у тому, що діти нічим не коригують своїх переживань відповідно до моральних ситуацій. Рівень сформованості емоційного компонента становлення моральної вихованості у дитини значною мірою визначається наявністю знань про норми моралі, їх змістом, розумінням суті, зв'язком з можливістю задоволення власних потреб. Учні з порушеннями інтелектуального розвитку пізно формуються духовно; у них із

запізненням і труднощами формуються так звані вищі духовні почуття: совість, почуття обов'язку, відповідальність, самовідданість тощо.

Аналіз теоретичних джерел показав, що під впливом спеціального навчання та виховання притаманні учням з порушеннями інтелектуального розвитку імпульсивні прояви образи, злості, радості поступово згладжуються, і з'являється осмислення своїх дій та вчинків, формуються позитивні звички і правильна побутова поведінка. Те, що в учнів з порушеннями інтелектуального розвитку тривалий час співіснують правильне розуміння етичних норм з елементарно-егоїстичними вчинками, є одним із проявів неузгодженості між емоційною та інтелектуальною сферами їхньої психічної діяльності. Якщо окремі соціальні мотиви та цілі будуть поступово осмислюватись, поєднуватись один з одним і „прийматися до виконання”, то, вони стануть власними спонуканнями дітей, будуть призводити до самостійних моральних вчинків.

Методика вивчення рівня сформованості моральних знань у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку включає ряд етапів:

1) на першому етапі ми використали методику „Вибір”, метою якої є: виявити ставлення школярів до моральних норм і відповідного змісту моральних категорій (відповідальності, колективної спрямованості, самокритичності, сумлінності, принциповості, чуйності, справедливості);

2) на другому етапі ми запропонували методику „Як ти вчиниш”, метою якої є: вивчити ставлення до моральних категорій, що визначають принциповість особистості;

3) на третьому етапі дослідження ми використали методику „Закінчити речення”, метою якої є: виявити ставлення до моральних норм, що визначають деякі моральні властивості (самокритичність, колективізм, самостійність, справедливість, принциповість, чесність);

4) на четвертому етапі дослідження було проведено анкетне опитування дітей, метою якого є: виявити рівень моральних знань учня (чуйність, скромність, принциповість, самокритичність, відповідальність,

доброта).

За результатами відповідей дітей, ми їх поділили на три рівні сформованості моральних знань: перший рівень – високий; другий рівень – середній; третій рівень – низький. Аналізуючи знання дітей за даними рівнями моральної вихованості ми спробували показати їх залежність з мотивами діяльності дітей з практичним використанням моральних норм.

Експериментальне дослідження рівня прояву моральних знань в учнів з порушеннями інтелектуального розвитку четвертого класу на базі КЗ “Кілійська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат I-II ступенів” Одеська область свідчить, що 5 учнів з порушеннями інтелектуального розвитку четвертого класу мають низький рівень (41,7 %) сформованості моральних знань, проявляють стійке і достатньо негативне ставлення до моральної діяльності, що характеризуються повним неприйняттям норм моралі. 7 учнів з порушеннями інтелектуального розвитку мають середній рівень (68,3 %) сформованості моральних знань; характерним для таких учнів є те, що вони виявляють любов і повагу до рідних, друзів, подільчіві, іноді доброзичливі

В учнів четвертого класу спеціальної загальноосвітньої школи-інтернат наявні загальні знання про добро і зло, їх уявлення не достатньо конкретизовані, не деталізовані й поверхневі; рівень знань про моральну норму та моральне поняття є низьким; моральна якість “доброта” дітьми аналізується за напрямками, які вказують на відносини з однолітками, інколи з дорослими, та висвітлюється з точки зору повсякденного життя того, що їм близьке (“не можна битися”); спостерігалось відсутність аргументованого пояснення вибору у багатьох завданнях методики.

Таким чином, аналіз результатів експериментального дослідження виявив у цілому недостатню сформованість у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку складових становлення моральних якостей за характеристиками: моральні знання (повнота, адекватність і усвідомленість), ставлення до моральних норм і діяльності (характер ставлення, його стійкість та дієвість), застосування моральних знань у

поведінці (повнота і стійкість).

Корекція моральних знань у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку під час уроків читання дає змогу збагатити знання дітей про моральні категорії, їх зміст та сутність; формують позитивні емоції у дітей з приводу моральної діяльності; дозволяють закріплювати знання дітей в практичних моральних ситуаціях; показують взаємозалежність розвитку моральних знань від відповідних соціальних умов. У процесі формування моральних знань слід підбирати відповідну тематику творів для читання з урахуванням максимального розвитку та пізнавальних інтересів дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, що дає змогу розширити їхній світогляд, виховати позитивне ставлення; сформувати моральні знання, необхідні для самостійного життя й праці у суспільстві.

Під час аналізу творів з моральним змістом можливо використовувати бесіду, яка передбачає відповідні запитання (на усвідомлення дитиною послідовності подій в оповіданні; з'ясування особистісних характеристик персонажів; визначення моральної категорії, яка дає змогу охарактеризувати головну особу оповідання); добір дитиною карток зі словами, які означають позитивний чи негативний вчинок персонажів; розповідь дитини про конкретний приклад прояву моральної категорії з власного життя.

Практичне вивчення корекція моральних знань молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку у позакласній виховній роботі показує, що формування моральних знань у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку ефективно здійснюється у процесі позакласної виховної роботи у формі спеціально організованих систематичних занять, які спрямовуються на засвоєння моральних знань, розвиток позитивного ставлення до норм моралі, практичне втілення цих знань в поведінку.

Найбільш доцільним для педагогічного впливу з метою досягнення повноти знань є використання етичної бесіди. Вона дозволяє виявити в учнів прогалини у моральному розвитку, встановити випадки локалізації переконань і за допомогою співставлення та встановлення причинно-

наслідкових зв'язків поступово усунути фрагментарність етичних уявлень щодо моральних категорій, надаючи їм систематизований характер.

Використання системи етичних бесід включає організацію групових виховних заходів в позакласній роботі, а саме ранків або вечорів, виховних днів або тижнів, вікторин або конкурсів, що сприяє не лише закріпленню усіх етапів формування моральної вихованості, але й дозволяє систематизувати, узагальнити, коригувати ті прогалини, що виявляються у дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атемасова О.А. Проблеми розвитку та корекції емоційної сфери молодших школярів / О.А. Атемасова. – Х.: Ранок, 2010. – 176 с.
2. Архангельский Н.В. Нравственное воспитание / Н.В. Архангельский. – М.: Просвещение, 2000. – 174 с.
3. Анисимов С.Ф. Мораль и поведение / С.Ф. Анисимов. – М.: Мысль, 1985. – 155 с.
4. Белкин А.С. Нравственное воспитание учащихся вспомогательной школы / А. С. Белкин. – М.: Просвещение, 2007. – 112 с.
5. Бех И.Д. Нравственность личности – стратегия становления / И.Д. Бех. – Ровно: РИОПП, 1991. – 140 с.
6. Бистрова Ю. Психологічні особливості конфліктної поведінки підлітків з інтелектуальною недостатністю / Ю. Бистрова // Дефектологія. – 2006. – № 4. – С. 46-50.
7. Богданова О.С. Методика воспитательной работы в начальных классах / О.С. Богданова, В.И. Петрова. – М.: Просвещение, 1980. – 208 с.
8. Болдырев Н.И. Методика воспитательной работы в школе / Н.И. Болдырев. – М.: Просвещение, 1981. – 223 с.
9. Брунов Б. П. Воспитание детей с проблемами в интеллектуальном развитии: учеб. пособие / Б.П. Брунов. – Красноярск: КГПУ, 2006. – 153 с.
10. Буфетов Н.М. Нравственное воспитание во вспомогательной школе / Н.М. Буфетов. – Алма-Ата: Мектеп, 1988. – 88 с.
11. Вержиховська О. Система корекційно-виховної роботи з формування моральних якостей у молодших розумово відсталих школярів / О. Вержиховська // Дефектологія. – 2004. – № 1. – С. 31-34.
12. Вержиховська О.М. Формування моральних якостей у молодших школярів з обмеженими розумовими можливостями у позакласній виховній роботі: Монографія / О.М. Вержиховська. – Кам'янець-Подільський: Видавець Зволейко Д. Г, 2009. – 228 с.
13. Висоцька А. Особливості виховного процесу у спеціальних

зкладах для дітей з порушенням психофізичного розвитку / А. Висоцька // Дефектологія. – 2010. – №2. – С. 37-40.

14. Висоцька А. М. Організація корекційно-виховних занять із розумово відсталими школярами / А.М. Висоцька // Дефектологія. – 2012. – № 1. – С. 14-17.

15. Висоцька А.М. Основні напрямки виховної роботи з формування спеціальної поведінки учнів спеціальних шкіл-інтернатів: методичний посібник / А.М. Висоцька, І.І. Івашина. – Черкаси: ЧОІПОПП, 2003. – 31 с.

16. Войтко В. Навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами: сучасні підходи : [навчально-методичний посібник] / В. Войтко. – Кропивницький: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2016. – 84 с.

17. Волченко Л.Б. Культура поведення, етикет, мораль /Л.Б. Волченко. – М.: Знание, 1992. – 64 с.

18. Воспитание и обучение детей во вспомогательной школе / под ред. В.В. Воронковой. – М.: Школа- Прес: 1994. – 416 с.

19. Воспитательная работа во вспомогательной школе: Пособие для учителей и воспитателей / под ред. В.Ф. Мачихиной. – М.: Просвещение, 1980. – 63 с.

20. Выготский Л.С. Собрание сочинений : в 6 т. / Л.С. Выготский; под ред. Т.А. Власовой. – М.: Педагогика, Т. 5. – Основы дефектологии. – 368 с.

21. Гуменникова Т.Р. Первоосновы моральной культуры / Т.Р. Гуменникова // Початкова школа / Т.Р. Гуменникова. – 1995. – №4. – С. 23-25.

22. Гумницкий Г.К. Нравственное воспитание: Цель, условия, закономерности / Г.К. Гумницкий. – М.: Знание, 1983. – 64 с.

23. Дефектологічний словник: навчальний посібник / За редакцією В.І. Бондаря, В.М. Синьова. – К.: «МП Леся», 2011. – 528 с.

24. Долгобородова Н.П. Воспитание учащихся вспомогательной школы / Н.П. Долгобородова, Н. А. Лялин, И.Д. Пик. – М.: Просвещение, 1998. – 144 с.

25. Дмітрієва І. Шляхи естетичного виховання розумово відсталих школярів / І. Дмітрієва // Дефектологія. – 2006. – № 3. – С. 35-39.
26. Дульнев Г.М. Учебно-воспитательная работа во вспомогательной школе / под ред. Т.А. Власовой, В.Г. Петровой. – М.: Просвещение, 1991. – 176 с.
27. Еременко И.Г. Олигофренопедагогика: Учеб. пособие / И.Г. Еременко. – К.: Вища школа, 1985. – 327 с.
28. Етика: Навчальний посібник / Г.Г. Аболіна, В.В. Ефименко, О.М. Лінчук та інші. – К. Либідь, 1992. – 382 с.
29. Загальна психологія.: Курси лекцій / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинської та інш. – К.: Правда Ярославичів, 1997. – 436 с.
30. Занков Л.В. Психология умственно отсталого ребенка / Л.В. Занков. – М.: Учпедгиз, 1989. – 78 с.
31. Зарецкая И.И. Нравственное воспитание учащихся / И.И. Зарецкая. – М.: Высшая школа, 1986. – 144 с.
32. Зверєва І.Д. Діагностика моральної вихованості школярів / І.Д. Зверєва, Л.Г. Коваль, П.Д. Фролов. – К.: ІСДО, 1995. – 156 с.
33. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: навч. посіб. / С.Г. Карпенчук. – К.: Вища школа, 1997. – 304 с.
34. Киричок В.О. Заняття з морального виховання: Посібник для вчителя / В.О. Киричок, Н.І. Підгорна. – К.: Освіта, 1998. – 79 с.
35. Коррекционная педагогика в начальном образовании / под ред. Г.Ф. Кумариной. – М.: Академия, 2003. – 312 с.
36. Кот М.З. Теорія і методика виховної роботи у допоміжній школі / М.З. Кот. – К.: Освіта, 1998. – 170 с.
37. Критерії моральної вихованості молодших школярів: Книга для вчителя // за ред. І.Д. Бега, С.Д. Максименка. – К.: Радянська школа, 1989. – 95 с.

38. Круть М. Погляд на навчання та виховання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку / М. Круть // Дефектолог. – 2010. – № 4. – С. 10-12.
39. Кумарина Г. Ф. Коррекционная педагогика в начальном образовании / Г. Ф. Кумарина и др. – М. : Академия, 2003. – 312 с.
40. Липа В.А. Основы коррекционной педагогики: учеб. пособ. / В.А. Липа. – Донецк: Лебидь, 2002. – 327 с.
41. Липа В.А. Психологические основы педагогической коррекции. – 2-е изд., перераб. и дополн. / В.А. Липа. – Славянск: Предприниматель Маторин Б.И., 2012. – 386 с.
42. Лук А.Н. Эмоции и личность / А.Н. Лук. – М.: Просвещение, 1982. – 174 с.
43. Матвієнко О.В. Основи морального виховання особистості молодшого школяра / О.В. Матвієнко. – К.: Стилос, 1999. – 154 с.
44. Матвеева М.П. Корекційна робота в системі освіти дітей з вадами розумового розвитку: Навч.-метод. посіб. / М.П. Матвеева, С.П. Миронова. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, 2005. – 164 с.
45. Марьенко И.С. Основы процесса нравственного воспитания школьников / И.С. Марьенко. – М.: Просвещение, 1986. – 179 с.
46. Мачихина В.Ф. Внеклассная воспитательная работа во вспомогательной школе-интернате / В.Ф. Мачихина. – М.: Просвещение, 1983. – 103 с.
47. Методичні рекомендації щодо вивчення моральної вихованості учнів молодших класів допоміжної школи / за ред. І.Д. Бега та ін. – К.: Освіта, 1984. – 20 с.
48. Методика навчання учнів 1-4-х класів спеціальної школи: Навчальний посібник / за ред. О.В. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський: ТОВ “Друк-Сервіс”, 2011. – 312 с.

49. Михайлова С.А. Формирование нравственно-этического представления у учащихся 3-6 классов школы VIII вида путем организации беседы и дискуссии. / Воспитание и обучение детей с нарушением интеллекта. – 2010. – №2. – С. 31-35.

50. Монахов Н.И. Изучение эффективности воспитания: Теория и методика: Опыт экспериментального исследования / Н.И. Монахов – М.: Педагогика, 1981. – 144 с.

51. Моральное воспитание дошкольников: Из опыта работы / Л.В. Артёмова, Е.А. Таранова. – К.: Радянська школа, 1984. – 135 с.

52. Морозова Н.Г. О нравственном воспитании детей в специальных дошкольных учреждениях / Н.Г. Морозова. – М.: Просвещение, 1998. – 118 с.

53. Нуженко Т. Роль етичних бесід у моральному вихованні дітей з порушеннями інтелектуального розвитку / Т. Нуженко // Дефектолог. – 2008. – №3. – С. 32-43.

54. Омеляненко В.Л. Теорія і методика виховання: Навч. посіб. / В.Л. Омеляненко, А.І. Кузьмінський. – К.: Знання, 2008. – 415 с.

55. Основы специальной психологии: учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / Л. В. Кузнецова, Л. И. Переслени, Л. И. Солнцева и др.; ред. Л. В. Кузнецова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Академия, 2002. – 480 с.

56. Осауленко Л.А. Формування моральної поведінки учнів з вадами розвитку: метод. посіб. / Л.А. Осауленко. – Золотоноша, 2014. – 100 с.

57. Петрик Н. Робота з дітьми, які мають інтелектуальні вади. Формування навичок позитивної поведінки та первинних уявлень про моральні норми / Н. Петрик // Дефектолог. – 2010. – № 2. – С. 17-19.

58. Пороцкая Т.И. Работа воспитателя вспомогательной школы: Книга для воспитателя. Из опыта работы / Т.И. Пороцкая. – М.: Просвещение, 1984. – 175 с.

59. Прядко Л.О. Дидактичні основи навчання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку : метод. посіб. / Л. О. Прядко, О. О. Фурман. – Суми : РВВ СОІППО. – 2015. – 112 с.

60. Психолого-педагогічні основи корекційної роботи в спеціальній школі. Хрестоматія: навч. посіб. / за ред. С.П. Миронової. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський Державний університет, інф.-вид. від., 2004. – 220 с.

61. Психологические проблемы коррекционной работы во вспомогательной школе / под ред. Ж.И. Шиф, В.Г. Петровой, Т.Н. Головиной. – М.: Педагогика, 1979. – 176 с.

62. Рубинштейн С.Я. Психология умственно отсталого школьника / С.Я. Рубинштейн – М.: Просвещение, 1986. – 192 с.

63. Савіцька Г.І. Виховання морально-етичних норм поведінки в учнів допоміжної школи / Г.І. Савіцька // Дефектологія. – 2005. – №3. – С. 26-29.

64. Сідельник Л. Як захистити дитину з розумовою відсталістю у ході надання освітніх та соціальних послуг: Навчально-методичний посібник для корекційних педагогів та соціальних працівників / Л. Сідельник, Р. Кравченко, Л. Гончар. – К.: Джерела, 2006. – 298 с.

65. Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка. Частина 1. Загальні основи корекційної психопедагогіки (олігофренопедагогіки): підручник / В.М. Синьов. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – 238 с.

66. Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка. Частина 2. Навчання і виховання дітей: підручник / В.М. Синьов. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 186 с.

67. Смирнова А.Н. Коррекционно-воспитательная работа учителя вспомогательной школы: Из опыта работы / А.Н. Смирнова. – М.: Просвещение, 1982. – 103 с.

68. Тарасенко Н.В. Особенности усвоения нравственных понятий и понимание оценки поступков человека учащимися вспомогательной школы / Н.В. Тарасенко, А.И. Капустин. – М.: Просвещение, 1988. – 120 с.

69. Фіцула М.М. Педагогіка: Посібник / М.М. Фіцула. – К.: Академія, 2000. – 542 с.

70. Федорченко Т.Е. Рання профілактика негативних проявів у поведінці дітей: Навч. посіб. / Т.Е. Федорченко. – Тернопіль: Астон, 2005. – 116 с.

71. Шаповалова О.Е. Современные подходы к изучению эмоционального развития умственно отсталых школьников / О.Е. Шаповалова // Коррекционная педагогика. – 2006. – № 3 (15). – С. 35-44.

72. Харламов И.Ф. Нравственное воспитание школьников: Пособие для клас. руководителей / И.Ф. Харламов. – М.: Просвещение, 2003. – 95 с.

73. Хохліна О.П. Усвідомлення учбової діяльності в розумово відсталих школярів / О.П. Хохліна // Дефектологія. – 1997. – №2. – С.7-9.

74. Якобсон С.Г. Психологические проблемы этического развития детей / С.Г. Якобсон. – М.: Педагогика, 1984. – 144 с.

75. Яковлєва С. Залежність пам'яті та уваги від стану вищих нервових процесів у молодших школярів з порушенням інтелекту / С. Яковлєва // Дефектологія. – 2007. – № 2. – С. 35-39.